

On-line podrška osobama s autizmom, njihovim porodicama i terapeutima tokom vanrednog stanja

Nenad P. Glumbić, Mirjana V. Đorđević

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, Srbija

Nakon proglašenja vanredne situacije na međunarodnom nivou zbog pandemije COVID-a-19 u mnogim zemljama obustavljen je direktan tretman osoba s autizmom. Uvođenjem vanrednog stanja u Srbiji, sredinom marta 2020. godine, onemogućeni su svi oblici direktnog pružanja podrške osobama s autizmom i njihovim porodicama. Umesto toga intenzivirani su i uvedeni novi oblici podrške u virtuelnom okruženju. Cilj ovog rada je da predstavi modele on-line podrške za osobe s autizmom tokom vanrednog stanja u kojima su autori učestvovali. Korisnici podrške su direktni (osobe s poremećajem iz spektra autizma) ili indirektni (njihovi roditelji i terapeuti). U zavisnosti od vremena realizacije podrška je mogla biti sinhrona (u realnom vremenu) ili asinhrona (prigodni materijali dostupni na internetu bez direktnog kontakta pružaoca podrške i klijenta). Sinhroni oblik podrške direktnim korisnicima je Klub za mlade, kojim je obuhvaćeno šest osoba sa visokofunkcionalnim autizmom čiji se tretman socijalnih veština realizuje u malim grupama, jednom nedeljno, preko video-konferencije. Indirektni korisnici podrške u realnom vremenu su roditelji koji koriste usluge on-line savetovaništa i pružaoci usluga u ranoj inrtervenciji koji su imali jednokratnu on-line mentorsku podršku. Asinhroni modeli podrške su posebno dizajnirana upustva za negovatelje osoba s autizmom u vanrednom stanju i socijalna priča. Dosadašnja iskustva ukazuju na potrebu da se kreiraju posebni protokoli za postupanje s osobama s autizmom u vanrednim situacijama.

Ključne reči: COVID-19, autizam, on-line podrška

Korespondencija: Mirjana Đorđević, mira.djordjevic81@gmail.com

Napomena: Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću” (br. 179017), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Uvod

Novi soj koronavirusa SARS-CoV-2 prvobitno je registrovan u decembru 2019. godine u gradu Vuhan, u provinciji Hubej u Kini. Kako bi se sprečilo širenje zaraze na druge delove zemlje, Vuhan je stavljen u karantin 23. januara, ali su u međuvremenu milioni ljudi već napustili kineski epicentar epidemije da bi učestvovali na prolećnom festivalu (Qian et al., 2020). Bolest nazvana COVID-19 počela je nezaustavljivo da se širi po celom svetu. Nakon što se broj novih slučajeva obolelih od koronavirusa za samo nedelju dana povećao više od deset puta, Svetska zdravstvena organizacija je krajem januara 2020. godine proglasila vanrednu situaciju na međunarodnom nivou (Hossain et al., 2020). S milionima obolelih i stotinama hiljada preminulih na globalnom nivou, u vreme kada je ovaj rad pisan, svet se suočio s pandemijom čije će zdravstvene, psihološke, ekonomske i političke posledice zasigurno tek biti izučavane.

Sasvim je logično što je, bar na početku epidemijaskog talasa, naučna i laička javnost u najvećoj meri bila zainteresovana za mere prevencije, epidemiološke pokazatelje, faktore rizika i lečenje obolelih. Vremenom je, međutim, postajalo jasno da će se određene društvene grupe, osim neposredne ugroženosti mogućom infekcijom, suočiti i s posebnim izazovima organizacije života u okolnostima ograničenog kretanja. Posebno vulnerabilnu grupu čine osobe s autizmom.

Mogućnost realizacije tretmana u vanrednim okolnostima na tradicionalan način, u direktnom kontaktu s osobom koja ima poremećaj iz spektra autizma, pokrenula je mnoga pitanja, ne samo iz oblasti zaštite javnog zdravlja već i iz domena etike i zakonodavstva. Nakon proglašenja vanrednog stanja u SAD krajem marta 2020. godine kreirana je lista tzv. esencijalnog osoblja koje je u obavezi da nastavi s radom. U pojedinim saveznm državama na listi esencijalnog osoblja našli su se i bihevioralni terapeuti koji realizuju tretman s osobama s autizmom (Cox et al., 2020). Pošto su osobe s autizmom sklonije alergijama i autoimunim bolestima od osoba iz opšte populacije (Chen et al., 2013; Pan et al., 2019), one bi mogle da budu u većem riziku obolevanja od COVID-19. Stoga su pojedini autori skloniji da preporuče nastavak tretmana u on-line okruženju, tvrdeći da je najbolji interes njihovih klijenata u aktuelnom trenutku obustava direktnog tretmana (Cox et al., 2020).

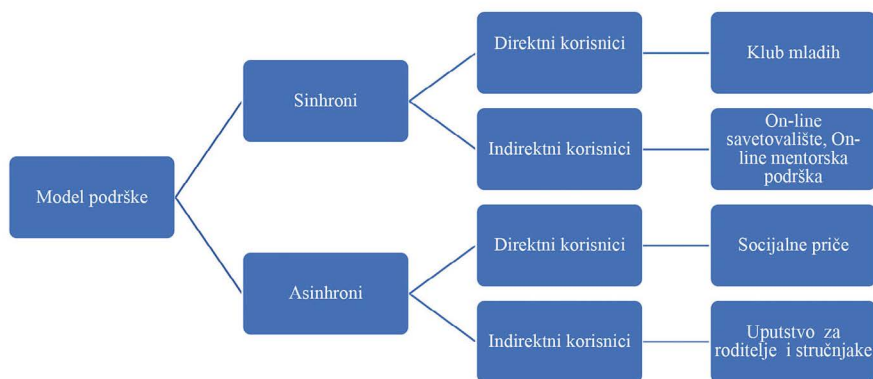
Proglašenjem vanrednog stanja na teritoriji Srbije 15. marta 2020. godine obustavljen je i svaki oblik neposrednog defektološkog rada s osobama s autizmom i članovima njihovih porodica. Mnoge škole nastavile su da pružaju podršku koristeći on-line komunikaciju u različitim oblicima. Cilj ovog rada je da ukaže na oblike on-line podrške osobama s autizmom, njihovim porodicama i terapeutima tokom vanrednog stanja u Srbiji u kojima su učestvovali autori rada.

Vrsta usluga

U odnosu na vremenski okvir u kome smo pružali usluge u on-line prostoru, one se mogu podeliti na sinhronu i asinhronu modele podrške. Korisnici usluga u oba modela mogu biti direktni (osobe s poremećajem iz spektra autizma) i indirektni (članovi porodice i stručnjaci). Sve usluge podrške su za krajnje korisnike besplatne.

Grafikon 1

Kategorizacija modela on-line podrške za osobe s autizmom

Direktan kontakt u realnom vremenu ostarivan je s osobama s poremećajem iz spektra autizma koje su članovi Kluba mladih. Roditelji su mogli da koriste usluge on-line savetovališta, dok su stručnjaci bili u prilici da razreše nedoumice i razmene iskustva u sklopu on-line mentorske podrške. Asinhroni model podrške činila je socijalna priča, posebno dizajnirana za uslove vanrednog stanja, kao i uputstvo za roditelje i stručnjake koje je napisano u prvim danima nakon uvođenja policijskog časa.

Klub mladih

Ideja o Klubu mladih (u daljem tekstu Klub) razvijena je po ugledu na primere grupnog rada s mladim osobama s poremećajem iz spektra autizma, a radi unapređenja njihovih socijalnih veština (Mitchell et al., 2010; Tse et al., 2007).

U literaturi se vrlo često navode prednosti grupnog rada ili grupnih treninga za razvoj socijalnih veština. Beri i saradnici (Barry et al., 2003) ističu da grupni susreti omogućavaju neposrednije i prirodnije uslove za učenje socijalnih veština, ali i bolje efekte u poređenju s individualnim načinima rada, kao i da mogu odgovoriti na potrebu mladih osoba s Aspergerovim sindromom za druženjem i društvenom podrškom. Grupa autora, analizom 12 studija koje

su prikazivale efekte grupnih treninga socijalnih veština u populaciji osoba s Aspergerovim sindromom, zaključila je da ovaj način rada daje pozitivne rezultate i preporučila da grupe imaju manji broj učesnika i da u njima treba da vlada pozitivna i prijateljska atmosfera, s jasnom i predvidljivom strukturom rada (Andanson et al., 2011). Broj učesnika u grupnim treninzima najčešće se kreće od dva do šest, a susreti se organizuju jednom nedeljno, u trajanju od 60 do 90 minuta; broj sesija opisanih u literaturi varira, od pet do 20 (Reichow et al., 2012).

Na osnovu prethodno sprovedene analize dostupne literature formiran je Klub čiji su učesnici studenti četvrte godine Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (smer Specijalna edukacija i rehabilitacija osoba s teškoćama u mentalnom razvoju) i šest mladih osoba sa visokofunkcionalnim autizmom (pet mladića i jedna devojka). Klub je formiran radi unapređenja socijalnih veština mladih s visokofunkcionalnim autizmom, kao i stručnih veština i znanja studenata, budućih profesionalaca. Pre zvaničnog početka rada Kluba studenti su podeljeni u šest grupa, a svaka grupa je slučajnim izborom povezana s jednom mladom osobom koja će učestvovati u njegovom radu. Nakon intervjua s roditeljima izabrane su prioritetne oblasti koje će biti obrađivane na sastancima Kluba.

Pre proglašenja vanrednog stanja održana su, osim uvodnog, još dva sastanka. Neposredno pošto je u sklopu mera prevencije širenja zarazne bolesti uveden policijski čas, razmotrili smo mogućnost nastavka grupnih sesija u on-line okruženju. Rukovodili smo se kriterijuma selekcije klijenata za ovaj oblik tretmana, koji je, nakon uvođenja vanrednog stanja u SAD, predložio Rodrigues (Rodriguez, 2020). On smatra da klijenti pogodni za ovaj modalitet tretmana imaju razvijenu sposobnost održavanja pažnje i sposobnost reagovanja na udaljene podsticaje koji se upućuju preko video-konferencije. Idealno bi bilo da klijent nije zavisn od direktnog fizičkog podsticanja i da toleriše odloženo potkrepljivanje. Uglavnom je reč o klijentima koji se uključuju u tretman zbog nedovoljno razvijenih socijalnih sposobnosti. Pošto su svi potencijalni klijenti zadovoljili navedene kriterijume, koordinatori grupa sproveli su anketu kako bi utvrdili da li su mladi s autizmom i njihovi roditelji zainteresovani da se sastanci Kluba i dalje održavaju preko Zoom aplikacije. Svih šest učesnika izrazilo je spremnost da nastavi s druženjem.

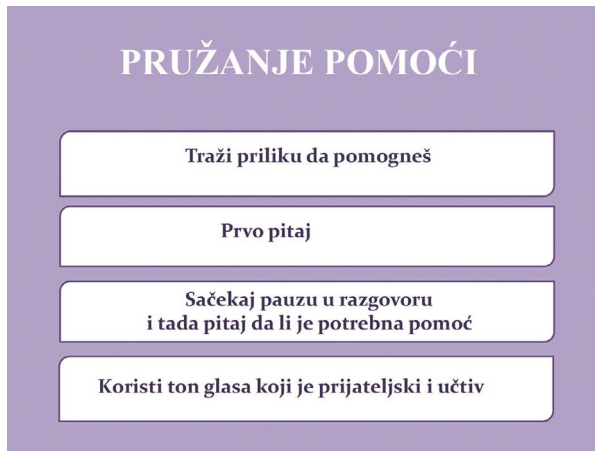
Autori rada su uvek zakazivali susret, slali poziv koordinatorima grupa, a oni su ga prosledivali učesnicima Kluba. Pre prvog on-line susreta studenti su u telefonskom razgovoru objasnili učesnicima Kluba i njihovim roditeljima kako funkcioniše Zoom aplikacija, na koji način će stići poziv za sastanak i kako će se učesnici priključiti.

Svakom on-line sastanku prisustvovali su svi učesnici Kluba. Dogovoreno je da uvek svima budu uključene kamere i mikrofoni, da se susret započinje kratkim neformalnim ćaskanjem (dok se svi ne priključe), predstavljanjem

facilitatora, zatim prikazom vizuelnog rasporeda sačinjenog od koraka tog konkretnog susreta (Slika 1), te da se onda pređe na upotrebu *power point* prezentacije (koja sadrži jasan i kratak tekst i slike koje nedvosmisleno upućuju na značenje ispisanog teksta) (Slika 2).

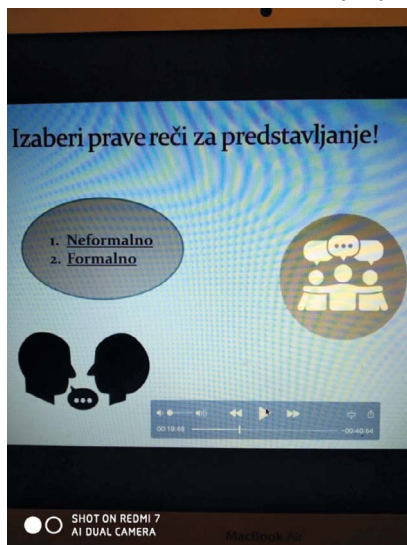
Slika 1

Primer rasporeda pojedinačnih koraka na susretu Kluba kada je obrađivana tema Pružanje pomoći

Slika 2

Primer jednog slajda iz prezentacije koja je korišćena na sastanku Kluba kada je obrađivana tema Predstavljanje i upoznavanje

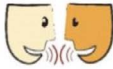

Svi on-line susreti sadržali su iste tehnike kao i raniji susreti na fakultetu (facilitatori su koristili video-snimke, demonstraciju, igrale su se igre uloga, prikazivale socijalne priče (Slika 3), skripte, učesnici su diskutovali, odgovarali na problemske zadatke itd.).

Slika 3

Primer socijalne priče koja je kreirana za potrebe susreta Kluba na kom je obrađivana tema Maniri u komunikaciji

JA NE PREKIDAM SAGOVORNIKA

Ponekada vidim ljude kako pričaju i ja želim da razgovaram sa njima takođe.

Ne želim da pričam dok oni govore. To bi značilo da sam ih prekinuo.

Prekidati nekoga dok govori nije dobar izbor.

To je nepristojno. Ne ubacujem se kada moja mama, tata, nastavnica ili prijatelji razgovaraju sa nekim drugim.

Umesto što bih nekoga prekinuo da bih pričao, moram da sačekam pravi trenutak i svoj red.

Mogu tiho sačekati pored njih da završe razgovor i onda mogu reći 'Izvinite..'

Kada sam strpljiv i čekam svoj red, ljudi će želeti da razgovaraju sa mnom.

Svi su srećni kada ih ne prekidam dok govore!

Facilitatori su pokazivali senzitivnost za teme za koje su učesnici dodatno zainteresovani, pa svaki put kada bi neko od učesnika napravio digresiju u odnosu na temu susreta oni to bi registrovali i zadržali bi se izvesno vreme na toj temi. ili bi, ukoliko procene da je to u redu, pomerili diskusiju o novoj temi za kraj susreta. Tako se na prvom on-line susretu desilo da su učesnici imali potrebu da razgovaraju o COVID-u-19, policijskom času i ograničenju kretanja. Na drugom sastanku jedan učesnik je započeo priču o lažnim profilima na instagramu, dok se na trećem pojavila tema simpatije.

Pošto su svi učesnici Kluba s visokofunkcionalnim autizmom izuzetno motivisani za saradnju, rad Kluba je nastavljen i nakon predviđenog perioda.

Preporuka stručnjaka iz Italije, koja se suočava sa izuzetno teškim posledicama pandemije, jeste da se tokom vanrednog stanja obavezno nastavi on-line podrška osobama s visokofunkcionalnim autizmom (Narzisi, 2020). Posebno je ukazano na relativno čest komorbiditet autizma i anksioznog poremećaja, zbog čega je savetovano sprovođenje psihoterapijskih sesija on-line u video ili audio modalitetu. Klub mladih je osnovan s drugim ciljevima, određenim kompetencijama njegovih učesnika, ali smo se uverili da sastanci koji se održavaju u regularnim vremenskim periodima, s predvidljivom dinamikom i strukturom, imaju anksiolitički efekat.

Navedeni oblik rada podseća na usluge telemedicine u kojoj klijent preko video-konferencije u sinhronom vremenu dobija instrukcije od svojih terapeuta (Rodriguez, 2020). Rodriguez ističe da se aktuelna literatura uglavnom bavi efikasnošću ove tehnike u konsultativnom radu s roditeljima, a da su naučni članci koji evaluiraju direktan model rada s klijentom na udaljenoj lokaciji veoma retki.

On-line savetovanište i on-line mentorska podrška

On-line savetovanište za autizam je projekat koji u poslednje dve godine zajednički realizuju Savez udruženja Srbije za pomoć osobama s autizmom i kompanija Vip mobile. Ovaj projekat je pokrenut kako bi se osobama s autizmom, članovima njihovih porodica i stručnjacima koji rade s njima pružila savetodavna pomoć koju ne mogu da dobiju na standardan način, pre svega zbog činjenice da su servisi za pružanje podrške uglavnom locirani u velikim gradovima. Zainteresovani klijenti koriste specijalizovanu platformu za zakazivanje sesije sa stručnjakom. Stručni tim čine defektolozi, logopedi, psiholozi, lekari, socijalni radnici i advokati. Jedan od autora ovog rada je član stručnog tima On-line savetovaništa od njegovog osnivanja.

Prosečan broj zakazanih mesečnih sesija nakon uvođenja vanrednog stanja nije se bitnije promenio, ali su izabrane teme bar jednim delom nametnute novonastalom situacijom. Roditeljima su bili najpotrebniji saveti oko organizacije slobodnog vremena, korišćenja vizuelnih rasporeda, promene rutine i sl. U pojedinim slučajevima deca s autizmom su na izmenjene okolnosti odreagovala poremećajem ishrane ili spavanja. Roditelji izveštavaju i o povišenoj anksioznosti dece s autizmom školskog uzrasta koja su suočena s iznenadnim prekidom nastave. Pokazalo se da je i roditeljima potrebna specifična podrška, na šta ukazuju i strana istraživanja. Kako bi se smanjio nivo stresa, Narzisi (2020) preporučuje nedeljne on-line konsultacije roditelja s izabranim terapeutom.

Na slične probleme nailaze i defektolozi koji su izloženi pritisku da nastave s pružanjem podrške osobama s autizmom u on-line okruženju. Bihevioralni terapeuti koji pružaju usluge telemedicine upozoravaju da je neophodno da stručnjak bude posebno obučan za pružanje usluga na ovaj način,

kao i da za adekvatno sprovođenje tretmana u virtuelnom prostoru mora da postoji i određena infrastruktura (Cox et al., 2020). Stručnjaci su obično tražili savete kako da se izbore sa životno ugrožavajućim oblicima ponašanja, poput samopovređivanja, ruminacije i pike, bez direktnog kontakta sa detetom.

Iako i roditelji i stručnjaci u prvi plan stavljaju potrebe osoba s autizmom, jasno je i da su oni izloženi povećanom stresu, o čijim je eventualnim posledicama rano govoriti. Kineska iskustva ukazuju na pojavu sekundarne traumatizacije uslovljene emocionalnim i fizičkim iscrpljivanjem. Naime, prema teoriji „umora od saosećajnosti” u kriznim situacijama, kao što je pandemija, raste naša empatijski uslovljena potreba da pomognemo drugima. Međutim, prolongirano izlaganje lošim vestima i stresu dovodi do pada empatije, tzv. umora od saosećajnosti, emocionalne utrnulosti, anksioznosti i depresije. Ovaj fenomen se, prirodno, najčešće uočava kod zaposlenih u COVID jedinicama za intenzivnu negu, ali se može zapaziti i kod svih drugih pružalaca usluga (Cao et al., 2020).

Za razliku od on-line savetovališta čije usluge najviše koriste roditelji dece s poremećajem iz spektra autizma, on-line mentorska podrška namenjena je isključivo stručnjacima (defektolozima, pedijatrima, psiholozima, medicinskim sestrama, vaspitačima i sl.) koji učestvuju u programu obuke za pružanje usluga rane intervencije.

On-line mentorska podrška organizovana je u vidu dvočasovnog predavanja za članove sedam intersektorskih timova koji pilotiraju model rane intervencije u Srbiji. Predavanje je pratilo oko 50 učesnika iz Beograda, Sremske Mitrovice, Kragujevca, Niša i Leskovca. Predavaču su dostavljena pitanja na elektronsku adresu, tako da je izlaganje koncipirano u skladu sa potrebama indirektnih korisnika. Iako je prvobitno najavljeno da je tema predavanja prevashodno usmerena na modele pružanja podrške deci s autizmom i njihovim roditeljima, pojedini korisnici imali su potrebu da dobiju više informacija o skalama za skrining i procenu težine autizma, kao i za razumevanje koncepta hiperfokusirane pažnje. Ostala pitanja mogla bi se svrstati u sledeće kategorije:

- klasifikacija tretmana prema stepenu zasnovanosti na dokazima;
- efikasnost brendiranih (komercijalnih) tretmana;
- izbor prikladne bihevioralne intervencije i mogućnost kombinovanja intervencija;
- načini reagovanja u konkretnim situacijama koje predstavljaju izazov za porodicu (stereotipna ishrana, samopovređivanje, izostanak komunikacije) i
- uređivanje prostora.

Na osnovu komentara i naknadnih reakcija učesnika može se zaključiti da su bar neki od njih angažovani u pružanju podrške deci s poremećajem iz spektra autizma i njihovim porodicama i tokom vanrednog stanja. S obzirom na činjenicu da većina učesnika nema bogato iskustvo u neposrednom radu s osobama s autizmom, njima je svaki oblik podrške i savetovanja dragocen. Ovaj

sistem on-line mentorske podrške obuhvata i brojne druge teme s različitim predavačima.

Socijalne priče

Socijalne priče su kratki i jednostavni tekstovi pisani iz perspektive osobe s autizmom i u njima se objašnjavaju situacije koje mogu biti suviše složene i zbunjujuće. Ovim pričama se nudi opis situacije, kao i prihvatljive strategije ponašanja i načini rešavanja problema (Đorđević i sar., 2019).

Otkako je proglašena pandemija COVID-a-19 sadržaj socijalnih priča prilagođen je novonastalim okolnostima. Poznato je da su zbog sedanternog načina života i neadekvatne ishrane osobe s autizmom izložene povećanom riziku od gojaznosti i posledične pojave dijabetesa i kardiovaskularnih bolesti (Broder-Fingert et al., 2014; Zuckerman et al., 2014). Takođe je poznato da su gojazne osobe, u slučaju da se razbole od COVID-a-19, izložene izuzetno visokom riziku od pojave teškog oblika akutnog respiratornog sindroma, koji zahteva primenu invazivne mehaničke ventilacije (Simonnet et al., 2020). Zbog toga pojedini autori savetuju da se u kućnim uslovima obavezno sprovede adaptirane fizičke aktivnosti s osobama s autizmom (Yarımkaya & Esentürk, 2020), a da je u sklopu pripreme faze za realizuju vežbi potrebno koristiti socijalne priče, kao provereni i na dokazima zasnovan metod rada s ovom populacijom.

Roditelji dece s autizmom intervjuisani u Velikoj Britaniji tokom trajanja epidemije COVID-19 na listi prioriternih oblasti podrške navode, između ostalog, i pouzdane resurse za izradu socijalnih priča (Toseeb et al., 2020). U drugom istraživanju istih autora (Asbury et al., 2020) ukazano je na izrazite poteškoće niskofunkcionalne dece s autizmom da razumeju šta se dešava i zašto su im nametnuta brojna ograničenja. Kao jednu od opcija oni nude socijalne priče, koje bi trebalo da im olakšaju razumevanje situacije i time smanje anksioznost.

Za potrebe naših korisnika kreirana je socijalna priča u kojoj je na kratak i razumljiv način objašnjena priroda infekcije, način postupanja u slučaju bolesti, a posebna pažnja posvećena je pranju ruku i drugim preventivnim merama. Svaka rečenica je prikladno ilustrovana.

Uputstvo za roditelje i stručnjake

Ovo uputstvo je kreirano u drugoj nedelji nakon proglašenja vanrednog stanja i prevashodno je namenjeno negovateljima dece s autizmom. Pravljeno je po uzoru na slična uputstva iz relevantnih izvora. Sadrži bazične informacije o mogućim reakcijama na stres, tehnici pranja ruku i prenošenju ključnih poruka osobama s autizmom.

Uputstvo je objavljeno na sajtu Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, a ubrzo su ga preuzeli i brojni drugi portali, uključujući i UNICEF, koji ga je, uz saglasnost autora, preveo na engleski jezik.

Literatura

- Andanson, J., Pourre, F., Maffre, T., & Raynaud, J. P. (2011). Les groupes d'entraînement aux habiletés sociales pour enfants et adolescents avec syndrome d'Asperger: Revue de la littérature. *Archives de Pédiatrie*, 18(5), 589-596.
<https://doi.org/10.1016/j.arcped.2011.02.019>
- Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A., & Toseeb, U. (2020, April 21). How is COVID-19 affecting the mental health of children with special educational needs and disabilities and their families? <https://doi.org/10.31234/osf.io/sev9d>
- Barry, T. D., Klinger, L. G., Lee, J. M., Palardy, N., Gilmore, T., & Bodin, S. D. (2003). Examining the effectiveness of an outpatient clinic-based social skills group for high functioning children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33(6), 685-701. <https://doi.org/10.1023/B:JADD.0000006004.86556.e0>
- Broder-Fingert, S., Brazauskas, K., Lindgren, K., Iannuzzi, D., & Van Cleave, J. (2014). Prevalence of overweight and obesity in a large clinical sample of children with autism. *Academic Pediatrics*, 14(4), 408-414. <https://doi.org/10.1016/j.acap.2014.04.004>
- Cao, S., Qi, Y., Huang, Q., Wang, Y., Han, X., Liu, X., & Wu, H. (2020). Emerging infectious outbreak inhibits pain empathy mediated prosocial behaviour. <https://doi.org/10.31234/osf.io/5p8kd>
- Chen, M. H., Su, T. P., Chen, Y. S., Hsu, J. W., Huang, K. L., Chang, W. H, Chen T., & Bai, Y. M. (2013). Comorbidity of allergic and autoimmune diseases in patients with autism spectrum disorder: A nationwide population-based study. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 7, 205-212. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2012.08.008>
- Cox, D. J., Plavnick, J., & Brodhead, M. T. (2020). A proposed process for risk mitigation during the COVID-19 Pandemic. *Behavior Analysis in Practice*.
<https://doi.org/10.1007/s40617-020-00430-1>
- Dorđević, M., Brojčin, B., i Glumbić, N. (2019). *Multikomponentne bihevioralne intervencije u specijalnoj edukaciji*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Hossain, M. M., Sultana, A., & Purohit, N. (2020). Mental health outcomes of quarantine and isolation for infection prevention: A systematic umbrella review of the global evidence. *Epidemiology and Health*, Article e2020038.
<https://doi.org/10.4178/epih.e2020038>
- Mitchell, K., Regehr, K., Reaume, J., & Feldman, M. (2010). Group social skills training for adolescents with Asperger syndrome or high functioning autism. *Journal on Developmental Disabilities*, 16(2), 52-63.
- Narzisi, A. (2020). Handle the autism spectrum condition during Coronavirus (COVID-19) stay at home period: Ten tips for helping parents and caregivers of young children. *Brain Sciences*, 10(4), Article 207. <https://doi.org/10.3390/brainsci10040207>
- Pan, P. Y., Tammimies, K., & Bölte, S. (2019). The association between somatic health, autism spectrum disorder, and autistic traits. *Behavior Genetics*.
<https://doi.org/10.1007/s10519-019-09986-3>
- Qian, M., Wu, Q., Wu, P., Hou, Z., Liang, Y., Cowling, B. J., & Yu, H. (2020). Psychological responses, behavioral changes and public perceptions during the early phase of the COVID-19 outbreak in China: A population based cross-sectional survey.
<https://doi.org/10.1101/2020.02.18.20024448>
- Reichow, B., Steiner, A. M., & Volkmar, F. (2012). Social skills groups for people aged 6 to 21 with autism spectrum disorders (ASD). *Campbell Systematic Reviews*, 8(1), 1-76.
<https://doi.org/10.4073/csr.2012.16>

- Rodriguez, K. (2020). Maintaining treatment integrity in the face of crisis: A treatment selection model for transitioning direct ABA services to telehealth. *Behavior Analysis in Practice*. <https://doi.org/10.1007/s40617-020-00429-8>
- Simonnet, A., Chetboun, M., Poissy, J., Raverdy, V., Noulette, J., Duhamel, A., Labreuche, J., Mathieu, D., Pattou, F., Jourdain, M., The Lille Intensive Care COVID-19, & Obesity Study Group. (2020). High prevalence of obesity in severe acute respiratory syndrome coronavirus-2 (SARS-CoV-2) requiring invasive mechanical ventilation. *Obesity*. <https://doi.org/10.1002/oby.22831>
- Toseeb, U., Asbury, K., Code, A., Fox, L., & Deniz, E. (2020). Supporting families with children with special educational needs and disabilities during COVID-19. doi: <https://doi.org/10.31234/osf.io/tm69k>
- Tse, J., Strulovitch, J., Tagalakis, V., Meng, L., & Fombonne, E. (2007). Social skills training for adolescents with Asperger syndrome and high-functioning autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(10), 1960-1968. <https://doi.org/10.1007/s10803-006-0343-3>
- Yarımkaya, E., & Esentürk, O. K. (2020). Promoting physical activity for children with autism spectrum disorders during Coronavirus outbreak: benefits, strategies, and examples. *International Journal of Developmental Disabilities*. <https://doi.org/10.1080/20473869.2020.1756115>
- Zuckerman, K. E., Hill, A. P., Guion, K., Voltolina, L., & Fombonne, E. (2014). Overweight and obesity: prevalence and correlates in a large clinical sample of children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44(7), 1708-1719. <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2050-9>

On-line Support to People with Autism, their Families and Therapists in the State of Emergency

Nenad P. Glumbić, Mirjana V. Đorđević

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade, Serbia

Following the declaration of an international state of emergency due to the COVID-19 pandemic outbreak, in many countries, direct treatment of people with autism was suspended. With the introduction of the state of emergency in Serbia, effective from mid-March 2020, all forms of direct support to people with autism and their families were prevented. Instead, new forms of support in the virtual environment were increased and introduced. The purpose of this paper is to present forms of online support for people with autism during the state of emergency, in which the authors participated. Beneficiary users were either direct (people with autism spectrum disorder) or indirect (their parents and therapists). Depending on the time of effectuation, support was synchronous (in real-time) or asynchronous (appropriate materials available on the internet without direct contact between the support provider and client). Synchronous form of direct beneficiary users was the Youth Club, which included six people with high-functioning autism whose social skills treatment was accomplished in small groups, once a week, via video chat. Indirect beneficiary users in real-time support were parents who used online counseling services and early intervention providers who attended one-time online mentoring

support. Asynchronous models included specially designed guidance for caregivers of people with autism in a state of emergency and a social story. Past experience indicates the need to create special protocols for dealing with people with autism in the state of emergency.

Keywords: COVID-19, autism, on-line support

PRIMLJENO: 29.04.2020.

PRIHVAĆENO: 27.05.2020.